

ШЛЯХИ ПІДВИЩЕННЯ ЕФЕКТИВНОСТІ ПІДГОТОВКИ МАЙБУТЬОГО ДОКТОРА ФІЛОСОФІЇ ЩОДО ВИКОНАННЯ НАУКОВОЇ СКЛАДОВОЇ ЧАСТИНИ ОСВІТНЬО-НАУКОВОЇ ПРОГРАМИ

WAYS TO INCREASE THE EFFECTIVENESS OF TRAINING OF A FUTURE DOCTOR OF PHILOSOPHY WITH REGARD TO THE IMPLEMENTATION OF THE SCIENTIFIC COMPONENT OF THE RESEARCH AND EDUCATIONAL PROGRAM

У статті розкривається питання підвищення ефективності підготовки докторів філософії, що здійснюється за освітньо-науковими програмами. Предметом дослідження є наукова складова цих програм, головний компонент якої складає підготовка і захист дисертаційної роботи. На думку автора, першим важливим чинником, що забезпечить її успішне виконання у встановлений термін, є правильно обрана стратегія набору до аспірантури, яка має базуватися як на оцінці наявних наукових досягнень кандидата на вступ, так і його потенційних можливостей провести оригінальне наукове дослідження у майбутньому. Таку оцінку можливо здійснити під час співбесіди із здобувачем, яка проводиться до вступних іспитів, і надана за її результатами рекомендація слугує підставою допуску до них. Другим значним фактором є детальний поетапний план роботи над дисертаційним дослідженням, а також систематичний контроль за його виконанням. Автором виділено п'ять основних етапів роботи над дисертацією та надано їх характеристику: перший: підготовчий (перші два місяці навчання в аспірантурі); другий: початковий (перший рік навчання); третій: основний (другий – третій рік навчання); четвертий: передзавершальний (перший семестр четвертого року навчання); п'ятий: завершальний (другий семестр четвертого року навчання). За результатами першого року навчання аспірант має представити дослідницьку пропозицію, другого року – перший, другий розділи дисертації; третього року – третій розділ дисертації. Четвертий рік присвячений завершенню дисертаційного дослідження, проходженню попередньої експертизи та захисту у спеціалізованій вченій раді. Третім суттєвим чинником, що впливає на ефективність підготовки аспіранта, є забезпечення якісного керівництва його дисертаційним дослідженням із боку наукового керівника. У статті сформульовано основні вимоги до наукового керівника та складено перелік його обов'язків на різних етапах роботи аспіранта над дисертацією, відповідальне виконання яких стане запорукою їх спільного успіху.

Ключові слова: доктор філософії, аспірантура, науковий керівник, дисертація, індивідуальний план наукової роботи.

The article deals with the issue of improving the effectiveness of the training of Ph.D. students according to research and educational programs. The subject of research is the scientific component of these programs, the main component of which is the preparation and defence of the thesis. According to the author, the first important factor that will ensure its successful implementation in a timely manner is a properly selected postgraduate recruitment strategy, which should be based both on the assessment of the applicant's existing scientific achievements and his/her potential to conduct an original scientific study in the future. Such an assessment can be made during the interview with the applicant, which is held before the entrance exams, and the recommendation given on its results is the basis for sitting the examination. The second major factor is the detailed phased individual plan of research work on thesis, as well as the systematic control over its implementation. The author has identified five main stages of work on the thesis and described them: the first: preparatory (the first two months of postgraduate study); the second: elementary (the first year of study); the third: basic (the second and the third year of study); the fourth: pre-graduation (the first semester of the fourth year of study); the fifth: final (the second semester of the fourth year of study). According to the results of the first year of study, the postgraduate student must submit a research proposal, in the second year – the first and second sections of the thesis; the third year – the third section of the thesis. The fourth year is devoted to the completion of the thesis research, the passage of the preliminary examination and defence in a specialized academic council. The third essential factor affecting the effectiveness of postgraduate student preparation is the provision of appropriate guidance to his/her thesis research by the academic supervisor. The article outlines the basic requirements for the academic supervisor and lists his duties at various stages of the postgraduate student's work on the thesis, the responsible implementation of which will be the key to their joint success.

Key words: Doctor of Philosophy, Ph.D., graduate school, academic supervisor, thesis, individual plan of research work.

УДК 378.22:1:378.046-021.68
DOI <https://doi.org/10.32843/2663-6085-2020-20-2-17>

Меняйло В.І.,
канд. фіз.-мат. наук,
докторант кафедри педагогіки
і психології освітньої діяльності
Запорізького національного
університету

Постановка проблеми у загальному вигляді. Підготовка фахівців дослідницько-інноваційного типу є одним із основних завдань наукової, науково-технічної, інноваційної діяльності закладів вищої освіти та необхідною умовою побудови інноваційної економіки та суспільства знань. Основним джерелом підготовки висококваліфікованих працівників розумової праці є третій рівень вищої освіти, навчання на якому здійснюється за освітньо-

науковими програмами, що повною мірою відповідає реалізації принципу «навчання через дослідження». Оскільки підготовка докторів філософії є певною новацією для системи вищої освіти України, перед науковцями та практиками постало питання розробки нових організаційно-педагогічних та методичних умов її ефективного забезпечення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання підготовки докторів філософії широко

висвітлюються у зарубіжній науковій літературі, зокрема [1–4]. Аналізу закордонного досвіду різних теоретичних і практичних аспектів докторської освіти присвячені роботи [5–7; 12; 16; 19–20; 22]. Але на сьогоднішній день ще критично мало наукових публікацій, які висвітлюють приклади його імплементації у процесі підготовки майбутніх докторів філософії у вітчизняній системі вищої освіти. Це, насамперед, наукові праці [8–9; 11; 13; 21], але вони здебільшого стосуються розкриття змісту освітньої складової докторської підготовки та процедури атестації наукових кадрів.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Як показав проведений аналіз наукової літератури, питання підвищення ефективності наукової складової підготовки доктора філософії ще не було предметом окремого дослідження.

Метою роботи є пошук шляхів підвищення ефективності наукової складової освітньо-наукової програми у підготовці докторів філософії та їх реалізація у Запорізькому національному університеті, яка базується на досвіді зарубіжних та провідних вітчизняних закладів вищої освіти.

Виклад основного матеріалу. Відповідно до Порядку підготовки здобувачів вищої освіти ступеня доктора філософії у закладах вищої освіти [17] наукова складова частина освітньо-наукової програми аспіранта передбачає проведення власного наукового дослідження під керівництвом одного або двох наукових керівників, оприлюднення його результатів у наукових публікаціях та оформлення у вигляді дисертації.

Дисертація на здобуття ступеня доктора філософії є самостійним розгорнутим дослідженням, що пропонує розв'язання актуального наукового завдання в певній галузі знань або на межі кількох галузей, результати якого становлять оригінальний внесок у суму знань відповідної галузі (галузей).

Наукова складова освітньо-наукової програми оформлюється у вигляді індивідуального плану наукової роботи аспіранта, який погоджується здобувачем з його науковим керівником і затверджується вченою радою закладу вищої освіти впродовж двох місяців з дня зарахування до аспірантури. В індивідуальному плані наукової роботи визначаються зміст, строки виконання та обсяг передбачуваних робіт, а також запланований термін захисту дисертації протягом строку підготовки в аспірантурі.

З метою належного проведення наукових досліджень аспіранти також мають право на: вільний доступ до всіх видів відкритої наукової інформації, наявної у закладах вищої освіти, бібліотеках і державних архівах України; отримання методичного і змістовного наукового консультування щодо власного дослідження від наукового керівника; безпечні та нешкідливі умови для проведення нау-

кових досліджень, забезпечення належно обладнаним місцем для наукової роботи.

Отже, на підставі вищевикладеного можемо констатувати, що: головним документом, який регламентує наукову складову майбутніх докторів, філософії, є індивідуальний план наукової роботи аспіранта, виконання якого здійснюється під керівництвом одного або двох наукових керівників; мінімальні вимоги, що висуваються до аспірантів як суб'єктів цієї діяльності, полягають у написанні дисертації та висвітленні її результатів у наукових публікаціях; індивідуальний план наукової роботи аспіранта затверджується вченою радою закладу вищої освіти, яка встановлює види та обсяг наукової роботи, форми звітування і контролю тощо.

Розглянемо шляхи підвищення ефективності підготовки майбутніх докторів філософії в рамках наукової складової частини виконання освітньо-наукової програми, зосередивши увагу на таких аспектах:

- правила (стратегія) відбору на навчання;
- програма (план) роботи над дисертаційним дослідженням та контроль за його виконанням;
- роль наукового керівництва у процесі підготовки і захисту дисертації.

1. Правила (стратегія) відбору на навчання.

Одним із важливих чинників успішної наукової діяльності аспіранта під час навчання є правильно обрана стратегія відбору претендентів на вступ до аспірантури.

Зарубіжними дослідженнями доведено, що вступні іспити до аспірантури, такі як, наприклад, Graduate Record Examination (GRE), не є ефективним критерієм готовності вступника до наукової діяльності, оскільки з'являється все більше доказів, які свідчать про відсутність кореляційних зв'язків між результатами вступних випробувань та остаточним успіхом аспіранта [2; 3].

Натомість, як наполягають автори роботи [4], оцінювати потрібно, насамперед, потенціал, а не вчорашні здобутки абітурієнтів. Тому, при зарахуванні кандидатів на відповідну освітньо-наукову програму основними критеріями, на їх думку, мають бути: наявність здійсненого плану (проєкту) дослідження, реалістичні варіанти фінансування, наявне наукове обладнання, передбачуваний науковий керівник.

Описана цими дослідниками процедура вступу до хорватської Медичної школи у Спліті (University of Split School of Medicine) включає співбесіду з потенційним науковим керівником і представлення плану майбутнього дослідження. Критерієм позитивної оцінки є загальна наукова обґрунтованість і доцільність проведення дослідження у заданих локальних умовах [4].

При вступі до аспірантури у Великій Британії кандидат подає заяву на навчання та одну реко-

мендацію, після чого проходить співбесіду з двома науковими співробітниками, під час якої він повинен продемонструвати результати своєї попередньої науково-дослідницької роботи, у тому числі наявні публікації, а також окреслити сферу своїх майбутніх наукових інтересів. Рішення приймається на основі результатів проведеної співбесіди, академічних і наукових результатів, наданих рекомендацій [5, с. 26; 20, с. 27–28]. Іспанські претенденти приймаються до аспірантури на підставі показників попередньої академічної успішності/ додатку до диплома (англ. Academic records) і рекомендацій (за наявності) [22, с. 19].

Втім, у деяких країнах процедура вступних випробувань ще зберігає свою актуальність. Зокрема, філіппінські абітурієнти при зарахуванні на програму повинні пройти вступні тести та співбесіду з деканом факультету, оскільки розробка плану досліджень і призначення наукового керівника відбувається вже у процесі їхнього навчання [1].

В Україні згідно з Порядком підготовки здобувачів вищої освіти ступеня доктора філософії у закладах вищої освіти [17], вступ до аспірантури здійснюється на підставі вступних випробувань та інших форм (іспити, співбесіди, презентації дослідницьких пропозицій чи досягнень).

Дослідницька пропозиція (англ. Doctoral proposal) – це новий документ для національної системи підготовки наукових кадрів, у якому зазвичай обґрунтовуються актуальність обраної теми дисертації, ступінь її розробленості у вітчизняній і зарубіжній літературі; формулюється мета, основні завдання та можливі шляхи їх розв'язання; визначаються об'єкт і предмет дослідження; його наукова новизна та практичне значення; пропонується передбачувана структура (план) дисертаційного дослідження та зазначається джерельна база, що слугуватиме його підґрунтям.

Підготовка дослідницької пропозиції є звичайною практикою у закордонних вишах, проте розробляється вона зазвичай вже наприкінці першого [4] чи навіть другого року навчання [1] й у разі успішного захисту слугує підставою для його продовження. Втім, деякі українські університети та науково-дослідні інститути запровадили подання такої пропозиції вже на стадії вступу до аспірантури, хоча, на наш погляд, це не є дуже доцільним, оскільки кандидати на вступ ще не мають повного уявлення про вимоги до дисертаційних робіт і не володіють всім потрібним комплексом методологічних знань і дослідницьких навичок для розробки детального плану майбутнього дисертаційного дослідження, передбачення очікуваних результатів та їх практичного впровадження; не мають наукового керівника для отримання кваліфікованих консультацій щодо підготовки такого документу; не обізнані повною мірою з тематикою досліджень, які проводяться на відповідній кафедрі тощо. Тому, тут, скоріше, мова

може йти про таку собі «пропозицію про наміри», де вступники зазначають: мету вступу на програму, бажаний напрям і тематику дослідження [13, с. 76]. Так, наприклад, у Сумському державному університеті дослідницька пропозиція при вступі до аспірантури складається із загальної інформації щодо планованого напрямку наукових досліджень та обґрунтування їх актуальності, а також містить перелік наукових публікацій та інших досягнень здобувача за обраним напрямом [10].

Правилами прийому до аспірантури Запорізького національного університету встановлені такі види випробувань для здобувачів ступеня доктора філософії:

- вступний іспит зі спеціальності (в обсязі програми рівня вищої освіти магістра з відповідної спеціальності);

- вступний іспит з іноземної мови (в обсязі, який відповідає рівню B2 Загальноєвропейських рекомендацій з мовної освіти);

- співбесіда зі вступником, яка проводиться до початку вступних іспитів, і слугує своєрідним допуском до їх складання, що підкреслює пріоритетність цього виду вступного випробування.

Співбесіда зі здобувачем третього рівня вищої освіти проводиться комісією під головуванням проректора з наукової роботи, до складу якої можуть входити: передбачуваний науковий керівник аспіранта, гарант освітньо-наукової програми, завідувач відповідної кафедри, керівник наукової школи та інші фахівці з галузі, зав.аспірантури і докторантури. Склад комісії затверджується наказом ректора. Під час співбесіди кандидат на вступ до аспірантури повинен представити наявні наукові здобутки, окреслити загальне бачення тематики майбутнього наукового дослідження та напрямки реалізації; обґрунтувати його актуальність і доцільність; зазначити можливі ризики і труднощі та шляхи їх усунення; продемонструвати інтерес і вмотивованість до майбутньої наукової діяльності, прагнення до саморозвитку і самовдосконалення. Результати співбесіди оцінюються за дихотомічною шкалою: «допущений»/«недопущений» (до складання вступних іспитів). Рішення комісії приймається на підставі оцінки потенціалу здобувача щодо успішного проведення запропонованого дослідження й отримання оригінальних наукових результатів.

2. Програма (план) роботи над дисертаційним дослідженням та контроль за його виконанням. Другим чинником, що є запорукою успішної роботи над дисертацією, є складання чіткої програми (плану) дій та регулярний контроль за його виконанням. Зміст наукової складової, яка містить перелік заходів, що має здійснити аспірант у рамках наукової складової його підготовки, формалізується в індивідуальному плані наукової роботи, в якому доцільно виділити такі етапи.

Перший етап. Підготовчий (перші два місяці з моменту зарахування до аспірантури). У цей період аспірант разом зі своїм науковим керівником формулюють тему дисертаційної роботи, складають індивідуальний план наукової роботи, який має бути затверджений вченою радою впродовж двох місяців з дня вступу здобувача на навчання до закладу вищої освіти, а також здійснюють аналіз всього комплексу потреб, необхідних для проведення дослідження, включаючи його матеріально-технічне забезпечення, визначення бази дослідження та референтних груп, що братимуть у ньому участь; встановлення основних джерел для пошуку наукової інформації, яка слугуватиме методологічним і методичним підґрунтям майбутнього дослідження. За необхідності з'ясовуються інші потреби, які можуть виникнути: гранти, відрядження, стажування, наукові зв'язки тощо. Крім того, аспіранти мають ознайомитися з правилами безпеки й охорони здоров'я, а також етичними принципами проведення досліджень у цій галузі.

Другий етап. Початковий (перший рік навчання в аспірантурі). О. Дубасенюк визначає його як етап «набуття наукової компетентності», впродовж якої молоді дослідники конкретизують напрям свого наукового пошуку; чітко ідентифікують проблему, визначають об'єкт та предмет дослідження; формулюють мету та завдання; виділяють етапи наукового дослідження та складають його детальний план, роблять огляд літератури з теми [11, с. 106]. Підсумком цього етапу є розроблена аспірантом та узгоджена з науковим керівником дослідницька пропозиція, яку аспірант представляє на науковому семінарі кафедри наприкінці першого року навчання. Успішний захист дослідницької пропозиції є умовою атестації здобувача та підставою для переведення його на другий рік навчання.

Третій етап. Основний (другий-третій рік навчання в аспірантурі). Упродовж цього етапу аспірант під керівництвом наукового керівника проводить основний комплекс теоретичних та експериментальних досліджень за визначеною темою, що характеризуються науковою обґрунтованістю, доказовістю, взаємозв'язком усіх складників, які у сукупності вирішують важливу наукову проблему. Наприкінці другого року навчання здобувач презентує на науковому семінарі кафедри перший-другий розділи, а наприкінці третього – третій розділ дисертаційної роботи, успішне виконання яких слугує підставою для переведення його на наступний рік навчання.

Четвертий етап. Передзавершальний (перший семестр четвертого року навчання в аспірантурі). У цей період аспірант повністю завершує всі етапи дослідження й оформлює його у вигляді дисертації, після чого відповідно до [18] звертається із заявою на ім'я голови вченої ради університету щодо проведення попередньої ек-

спертизи дисертації та надання висновку про наукову новизну, теоретичне та практичне значення результатів дисертації. Вчена рада призначає двох рецензентів і визначає структурний підрозділ, де проводитиметься попередня експертиза дисертації, до якого здобувач подає дисертаційну роботу, висновок наукового керівника й у встановлений термін (не більше двох місяців із дня подання заяви) проходить апробацію (передзахист) своєї наукової роботи на фаховому семінарі, організованому відповідним підрозділом (зазвичай кафедрою, на якій здійснюється підготовка аспіранта).

П'ятий етап. Завершальний (другий семестр четвертого року навчання в аспірантурі). У разі успішного проходження процедури попередньої експертизи та отримання позитивного висновку про наукову новизну, теоретичне та практичне значення результатів дисертації здобувач наукового ступеня готує всі необхідні документи та подає їх голові вченої ради разом із клопотанням щодо утворення спеціалізованої вченої ради для проведення захисту дисертації з метою присудження йому ступеня доктора філософії. Завершальним акордом цього процесу є публічний захист дисертації у разовій раді, що утворюється у закладі вищої освіти у складі голови ради, двох рецензентів та двох опонентів.

Представлений нами процес підготовки і захисту дисертації аспірантом в цілому ідентичний вимогам, що висуваються до процесу підготовки та атестації PhD-студентів у західних країнах. Так, зокрема, у Швеції здобувачі наукового ступеня зобов'язані представляти результати свого дослідження на різних етапах його розробки: спочатку, при виборі теми; далі – після розробки плану дисертації; потім – після завершення окремих розділів і, нарешті, коли буде підготовлений весь рукопис. За 3–6 місяців до передбачуваної дати захисту аспірант має виступити з публічною доповіддю [16, с. 88].

У Великій Британії докторанти періодично звітують про хід свого дослідження перед комісією, що складається з головного наукового керівника і декількох професорів, на розгляд яких подається, як мінімум, письмовий матеріал. Найчастіше процедура має такий вигляд: аспірант усно представляє свою роботу перед членами комісії, а ті задають йому питання та слухають відповіді. Така атестація проводиться щорічно до завершення дисертації [20, с. 34].

У Сполучених Штатах Америки аспірант спочатку захищає свою пропозицію дослідження (англ. Proposal), потім проспект із вступу і перших двох розділів і, наприкінці, весь текст дисертації. Захист відбувається перед вченою радою (англ. Dissertation committee), яка складається з п'яти осіб, переважно, співробітників університету [7, с. 82].

Таблиця 1

Обов'язки наукового керівника аспіранта	
Перший етап. Підготовчий	
1	Довести до відома аспіранта його права й обов'язки, а також свої вимоги як наукового керівника, ознайомити його із прийнятною системою комунікації та графіком регулярних консультацій (зустрічей)
2	Розробити спільно з аспірантом графік його роботи та навчання
3	Переконатися, що аспірант ознайомлений зі статутом університету, правилами внутрішнього трудового розпорядку, а також пройшов інструктаж із техніки безпеки й охорони праці та допущений до самостійного проведення досліджень. Ознайомити його з етичними принципами дослідницької роботи, що діють у відповідній галузі науки
4	Представити аспіранта співробітникам кафедри та членам дослідницької групи, в рамках якої він працюватиме, а також ознайомити його з наявним науковим обладнанням та іншими ресурсами, які він матиме можливість використовувати у своїй роботі; забезпечити безперешкодний доступ до них
5	Ознайомити аспіранта з науковими напрямками та дослідницькими проектами, над якими працює зазначена дослідницька група; сприяти залученню його до їх виконання як наукового співробітника
6	Допомогти аспіранту визначитися з тематикою дисертаційного дослідження; спільними зусиллями скласти індивідуальний план наукової роботи аспіранта та подати його на затвердження вченої ради
7	Разом з аспірантом провести аналіз потреб, необхідних для проведення дослідження, включаючи необхідне обладнання, реактиви, програмне забезпечення, а також передбачити можливі гранти, стажування, відрядження, наукові зв'язки тощо
Другий етап. Початковий	
8	Надати методичну допомогу аспіранту щодо конкретизації наукової проблеми та визначення можливих шляхів її вирішення; допомогти сформулювати мету, завдання, предмет та об'єкт дослідження; очікувані наукові результати, їх наукову новизну і практичну значущість
9	Допомогти аспіранту розробити розгорнутий план дисертаційного дослідження; з'ясувати наукові питання, які потребують детального вивчення; скласти покроковий план дій щодо проведення досліджень; визначити джерельну базу дослідження
10	Перевірити та надати свої зауваження до розробленої аспірантом дослідницької пропозиції та проведеного огляду літератури з теми дисертації
Третій етап. Основний	
11	Надавати аспіранту професійну консультативну допомогу з усіх аспектів проведення теоретичних та експериментальних досліджень, а також їх належного оформлення; вчасно забезпечувати його всіма необхідними ресурсами та актуальною інформацією
12	Заохочувати аспіранта виступати з доповідями на національних і міжнародних конференціях; публікувати результати своїх досліджень у визнаних науковою спільнотою рейтингових журналах; подавати заявки на отримання об'єктів права інтелектуальної власності
13	Вчасно перевіряти і надавати аргументовані висновки та зауваження на підготовлені аспірантом дисертаційні матеріали (чернетки статей, розділів тощо)
14	Допомогти аспіранту створити персональні профілі науковця на спеціалізованих електронних ресурсах і сформувати власну мережу професійних контактів; залучити його до відповідних професійних спільнот і груп; рекомендувати формувати та просувати свій науковий бренд
15	Мотивувати аспіранта брати участь у програмах академічної мобільності та конкурсах на отримання грантів, премій, стипендій; допомогти розробити відповідні апікаційні форми
16	Стимулювати аспіранта підвищувати свій професійний рівень, брати участь у різноманітних тренінгах, семінарах (вебінарах), майстер-класах, он-лайн курсах тощо
17	Регулярно, раз на півріччя, критично переглядати план індивідуальної наукової роботи аспіранта та, за необхідності, здійснювати його коригування
Четвертий етап. Передзавершальний	
18	Вчасно прочитати чернетку дисертації та надати аспіранту аргументовані висновки і зауваження; допомогти в оформленні сигнального примірника дисертації
19	Підготувати висновок наукового керівника з оцінкою роботи аспіранта у процесі підготовки дисертації та виконання індивідуального плану роботи
20	Ознайомити аспіранта з правилами подання та захисту дисертації, а також переліком необхідних документів
21	Сприяти організації проведення фахового семінару щодо попередньої апробації (передзахисту) дисертаційної роботи аспіранта
П'ятий етап. Завершальний	
22	Допомогти аспіранту у підготовці якісної наукової доповіді та презентації результатів дисертаційного дослідження під час його захисту
23	Надати свої рекомендації голові вченої ради закладу вищої освіти щодо формування складу спеціалізованої вченої ради для захисту дисертації, зокрема призначення її опонентів та рецензентів
Упродовж усього терміну навчання	
24	Вибудовувати відносини з аспірантом на основі партнерства та взаємоповаги
25	Дотримуватися принципів академічної доброчесності та наукової етики
26	Вести протоколи (звіти) консультативних зустрічей з аспірантом, які проводити не менше, ніж раз на місяць
27	Систематично контролювати виконання індивідуального плану роботи аспіранта
28	Здійснювати атестацію аспіранта двічі на рік; при необхідності надавати адміністрації закладу вищої освіти письмові звіти та відгуки про роботу аспіранта та/або виконання обов'язків наукового керівника
29	Бути присутнім на засіданнях кафедри й атестаційної комісії під час проведення атестації аспіранта та представлення ним відповідних результатів дисертаційного дослідження та роботи загалом
30	Нести відповідальність перед вченою радою закладу вищої освіти за належне та своєчасне виконання обов'язків наукового керівника

3. Роль наукового керівництва у процесі підготовки і захисту дисертації. Для забезпечення високої якості проведення наукових досліджень і контролю за підготовкою аспіранта критично важливою є постать наукового керівника, роль якого вважаємо третім важливим чинником успішної наукової діяльності здобувача наукового ступеня доктора філософії.

Природно, що у багатьох країнах до цієї категорії науковців висуваються серйозні вимоги: науковим керівником (англ. Supervisor) може бути особа, яка має високий рівень фахової компетентності, веде активну наукову діяльність, вільно володіє принаймні однією європейською мовою, демонструє постійне особистісне зростання (здатність до саморозвитку та самовдосконалення) [14, с. 121]. Дедалі частіше застосовується практика призначення двох або більше наукових керівників, один із яких є головним, тобто несе повну відповідальність за успішне виконання дисертаційного проекту [16, с. 88; 21, с. 15]. Головним керівником призначається досвідчений учений, який має «габілітацію», відповідно, отримує право призначати спів керівників [19, с. 162–163]. Це дає змогу молодим ученим долучатися до процесу підготовки наукових кадрів. Для їх навчання подекуди організують спеціальні семінари–тренінги (англ. Training session) [9, с. 80; 20, с. 29].

З іншого боку, потреба у наявності декількох керівників впливає з того факту, що передові наукові дослідження дедалі частіше провадяться на стикові різних дисциплін, що приводить до створення міждисциплінарних освітньо-наукових програм підготовки аспірантів, а це, у свою чергу, вимагає наявності декількох наукових керівників із різних дисциплін, які інколи представляють інші університети і навіть країни [8, с. 23].

Крім наукових керівників для підтримки аспірантів можуть також призначатися наставники (англ. Tutor), особливо на етапі опанування освітньої складової [21, с. 15]; дорадники, які не обов'язково володіють спеціалізованими знаннями, але здатні допомогти своїм підопічним в інших аспектах підготовки [20, с. 29]; зовнішні референти, які можуть спостерігати за процесом виконання дисертаційного дослідження менш заангажовано і допомогти прояснити ситуацію у випадку виникнення конфліктів [6, с. 41].

Отже, сучасні тенденції у розвитку докторської підготовки спрямовані, у тому числі, і на удосконалення якості й ефективності наукового керівництва, що проявляється у поступовому переході від моделі «учнівства» (коли один керівник керує роботою аспіранта) до моделі дослідницької групи, де керівництво розглядається як колективна робота, що потребує, у свою чергу, чітко визначених обов'язків керівників, аспіранта, інших членів групи й установи загалом, які

мають фіксуватися у спеціальній угоді [19, с. 162]. Так, наприклад, у Фінляндії наукові керівники та аспірант укладають угоду про співпрацю (Agreement on supervision) [15, с. 166], у Франції менеджмент докторської підготовки визначається «Дисертаційними правилами», які розробляє кожний університет відповідно до національних вимог [6, с. 40].

В Україні обов'язки наукового керівника визначені Порядком підготовки здобувачів вищої освіти ступеня доктора філософії та доктора наук у закладах вищої освіти (наукових установах), згідно з яким він здійснює наукове керівництво роботою над дисертацією, надає консультації щодо змісту і методології наукових досліджень аспіранта, контролює виконання його індивідуального плану і відповідає перед вченою радою закладу вищої освіти за належне та своєчасне виконання обов'язків наукового керівника [17].

Безумовно, що зазначений перелік носить доволі загальний характер і не розкриває всього спектру зобов'язань наукових керівників аспірантів, що може призводити до неналежного виконання ними своїх обов'язків, і, як наслідок, до зниження якості підготовки майбутніх докторів філософії.

Як свідчать проведені у 2010 р. Європейською Радою докторантів та молодих дослідників (EURODOC) масштабні дослідження, близько 30% докторантів європейських країн вважають, що їхні наукові керівники не виконали своїх функцій повною мірою [19, с. 162].

Враховуючи вищевикладене, вважаємо за необхідне розробити більш детальний перелік обов'язків наукових керівників аспірантів, посиляючись на досвід таких країн, як Велика Британія [20, с. 29–32], Франція [6, с. 42–43], Іспанія [22, с. 20–21], Польща [12, с. 58–59] та ін. Зазначений перелік обов'язків, які різняться залежно від етапів роботи над дисертацією, представлено у табл. 1.

Такий підхід цілком відповідає одному із Зальцбургських принципів, у якому наголошується на підвищенні відповідальності наукових керівників, яка має бути офіційно закріплена на рівні академічної інституції.

Висновки. Таким чином, у нашій роботі здійснено опис шляхів підвищення ефективності підготовки майбутніх докторів філософії у напрямку опанування наукової складової освітньо-наукової програми, головним компонентом якої є підготовка і захист дисертаційної роботи. Такими шляхами є: правильна стратегія набору, орієнтована як на оцінку минулих здобутків, так і на потенціал здобувача провести оригінальне наукове дослідження; покроково розроблений індивідуальний план наукової роботи над дисертацією та систематичний контроль за його виконанням; високі вимоги до підбору наукових керівників, а також їх відпо-

відальне ставлення до виконання своїх обов'язків, які повинні бути чітко визначені адміністрацією закладу вищої освіти.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Calma A. The Context of Research Training in the Philippines: Some Key Areas and Their Implications. *Asia-Pacific Education Researcher*. 2009. Vol. 18. Iss. 2. P. 167–184.
2. Miller C, Stassun K. A test that fails. *Nature*. 2014. № 510 (12 June). P. 303–304.
3. Sedlacek W. Why we should use noncognitive variables with graduate and professional students. *The Advisor: The Journal of the National Association of Advisors for the Health Professions*. 2004. № 24 (2). P. 32–39.
4. Viđak M., Tokalić R., Marušić M., Puljak L., Sapunar D. Improving completion rates of students in biomedical PhD programs: an interventional study. *BMC Medical Education*. 2017. 17:144. DOI 10.1186/s12909-017-0985-1.
5. Бартош О.П. До проблеми теоретичної підготовки докторів соціальної роботи у Великій Британії. *Науковий вісник МНУ імені В.О. Сухомлинського. Педагогічні науки*. 2015. № 1(48). С. 25–30.
6. Біуде П., Колонж С., Шамба Ж. Докторська підготовка у Франції. *Докторські програми в Європі та Україні* : Матеріали Міжнародної конференції «Впровадження принципів третього циклу вищої освіти Європейського простору в Україні». Київ : Пульсари, 2007. С. 38–51.
7. Варга Н.І., Повідайчик О.С. Дослідницька підготовка викладача вищої школи за докторськими програмами у США. *Virtus: Scientific Journal*. 2019. Iss. 35. P. 80–82.
8. Винницький М. Впровадження третього циклу вищої освіти – ключ до успіху Болонського процесу. *Вища школа*. 2008. № 12. С. 20–27.
9. Вишенська І. Модель PhD програми в галузі природничих наук. *Докторські програми в Європі та Україні* : Матеріали Міжнародної конференції «Впровадження принципів третього циклу вищої освіти Європейського простору в Україні». Київ : Пульсари, 2007. С. 78–83.
10. Дослідницька пропозиція для вступу до аспірантури на здобуття ступеня доктора філософії. *Сумський державний університет*. URL: <http://document.sumdu.edu.ua/template/doc?id=30d0675b-7605-e711-aca5-001a4be6d04a>.
11. Дубасенюк О. Підготовка докторів філософії у сфері педагогічної освіти. *Інноваційний розвиток вищої освіти: глобальний, європейський та національний виміри змін* : матеріали V Міжнародної науково-практичної конференції (16–17 квітня 2019 р., м. Суми). Суми : Вид-во СумДПУ імені А.С. Макаренка, 2019. Т. 1. С. 105–108.
12. Енджейчак М. Докторантура у Польщі. *Докторські програми в Європі та Україні*: Матеріали Міжнародної конференції «Впровадження принципів третього циклу вищої освіти Європейського простору в Україні». Київ : Пульсари, 2007. С. 52–65.
13. Квіт С., Оксамитна С., Федченко Є., Голіченко Т. Масові комунікації: концепція міждисциплінарної докторської програми. *Докторські програми в Європі та Україні* : Матеріали Міжнародної конференції «Впровадження принципів третього циклу вищої освіти Європейського простору в Україні». Київ : Пульсари, 2007. С. 75–77.
14. Линьова І.О. Основні критерії забезпечення якості докторських програм у європейському освітньо-дослідницькому просторі: естонський досвід. *Педагогічний процес: теорія і практика*. 2015. № 1–2 (46–47). С. 120–125.
15. Линьова І.О. Оцінювання якості підготовки докторів філософії в контексті євроінтеграції. *Аналіз провідного вітчизняного та зарубіжного досвіду щодо оцінювання якості вищої освіти в умовах євроінтеграції: аналітичні матеріали* (ч. I) (препринт) / за ред. В. Лугового, Ж. Таланової. Київ : Ін-т вищої освіти НАПН України, 2018. С. 157–168.
16. Логвиненко Т. Докторські програми підготовки фахівців соціальної сфери в Скандинавських країнах: сучасний досвід. *Молодь і ринок*. 2016. № 3 (134). С. 85–89.
17. Про затвердження Порядку підготовки здобувачів вищої освіти ступеня доктора філософії та доктора наук у закладах вищої освіти (наукових установах): постанова Кабінету Міністрів України від 23.03.16 р. № 261. *Законодавство України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/261-2016-%D0%BF>.
18. Про проведення експерименту з присудження ступеню доктора філософії: постанова Кабінету Міністрів України від 06.03.19 р. № 167. *Законодавство України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/167-2019-%D0%BF>.
19. Регейло І. Тенденції докторської підготовки в європейському освітньому просторі. *Порівняльно-педагогічні студії*. 2013. № 2–3 (16–17). С. 158–165.
20. Селінджер Д. Програма підготовки PhD в Англії. *Докторські програми в Європі та Україні* : Матеріали Міжнародної конференції «Впровадження принципів третього циклу вищої освіти Європейського простору в Україні». Київ : Пульсари, 2007. С. 25–37.
21. Становлення третього циклу освіти в Україні: Дослідницькі університети / В.П. Моренець, М.І. Винницький, Л.І. Кострова та ін. Київ : Пульсари, 2009. 123 с.
22. Хайме К. PhD в Іспанії. *Докторські програми в Європі та Україні* : Матеріали Міжнародної конференції «Впровадження принципів третього циклу вищої освіти Європейського простору в Україні». Київ : Пульсари, 2007. С. 17–24.